

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
FILOZOFICKÁ FAKULTA

LEMKOVIA, BOJKOVIA, RUSÍNI
dejiny, súčasnosť, materiálna
a duchovná kultúra

TOMUS VII

Časť 2

Editori:

Michal Šmigel', Bohdan Halczak, Roman Drozd,
Stefan Dudra, Olena Kozakevych

Banská Bystrica 2018

LEMKOVIA, BOJKOVIA, RUSÍNI –
dejiny, súčasnosť, materiálna
a duchovná kultúra

Tomus VII. Časť 2

Editori:

© doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
dr hab. Bohdan Halczak, prof. UZ
prof. dr. hab. Roman Drozd
dr hab. Stefan Dudra, prof. UZ
Olena Kozakevych, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Jazykové korektúry:

dr hab. Bohdan Halczak, prof. UZ
doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Olena Kozavyč, PhD.
Mgr. Jana Kováčová

Obálka:

doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Mgr. art. Zuzana Ceglédiová

Fotografia na obálke:

Gréckokatolícky chrám sv. Paraskevy
v obci Potoky (Slovensko)

Všetky práva vyhradené

1. vydanie

Banská Bystrica, 2018

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Edícia: Filozofická fakulta

ISBN 978-80-557-1511-7

OBSAH

Obsah.....	7
Contents.....	9

MATERIÁLNA A DUCHOVNÁ KULTÚRA

Ольга Бенч	
Асиміляція, трансформація, руйнація: лемківське село Вілька (Польща) й село Гутисько (Україна) в часі-просторі культури ХХ-ХХІ століть.....	13
Ірина Коваль-Фучило	
Концепт «земля» в оповідях про примусове переселення.....	25
Ольга Харчишин	
Родинні реліквії у збереженні етнокультурної самоідентичності українців, вимушено переселених із Польщі.....	41
Оксана Кузьменко	
Фольклорні концепти у структурі історичного наративу пам'яті про депортацію: типологія і функції.....	58
Маріанна Мовна	
Путівники Надсянням (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.).....	70
Вікторія Тарас	
Урбаністична діяльність баронів Грьоделів на бойківській Сколівщині.....	76
Hanna Hrehorowicz-Gaber	
Planistyczne i ekonomiczno-społeczne podstawy przemian krajobrazu beskidzkiego na przykładzie wsi łemkowskich powiatu gorlickiego.....	90
Anna Baniias	
Zmiany użytkowania terenu na zachodniej Łemkowszczyźnie w latach 1935–2016.....	100
Kvetoslava Koporová	
Jazyk Rusínov z diachronického pohľadu v kontexte súčasného rusínskeho jazyka.....	108
Микола Цап	
Гавриїл Костельник и Горвати: гу исторії рецепції горватскей поезії Гавриїла Костельника.....	117
Ана Римар	
Збереження національного ідентитету русинів у оповіданнях Михайла Ковача.....	127
Andrzej Ksenicz	
Зелений світ поезії Богдана-Ігоря Антонича.....	137
Артур Іжевський	
Від Франкіани до Никифоріани: образ «хлопського філософа» в українській культурі.....	144

Ярослав Тарас Новознайдені матеріали до біографії і творчості бойківського теслі Луки Снігура.....	153
Уляна Мовна Народна рецепція фахівця-пасічника в українців Карпат.....	166
Олег Болюк Художнє дерево Закарпатської Гуцульщини: сучасні функції.....	177
Йосиф Вархол Ритуальні дії в сімейній, календарній, любовній та шкідливій магії.....	189
Христина Бойчук Прикмети та забобони у гуцульській весільній обрядовості другої половини ХХ ст.....	204
Alicja Woźniak Huculskie wesele. Tradycja dzisiaj.....	210
Ольга Фабрика-Процька Пісенна культура лемків України як предмет культурологічного дослідження.....	227
Віолетта Дутчак Народний музичний інструментарій гуцулів, бойків, лемків, русинів: компаративна характеристика, динаміка розвитку і сучасної репрезентації.....	240
Наталя Кляшторна Народне вбрання Західної Бойківщини кінця ХІХ – першої половини ХХ ст...	252
Olena Kozakevych Dziane i koronkowe wyroby ludowe na Zakarpaciej Huculszczyźnie od końca XIX do początku XXI wieku: typologia i osobliwości artystyczne (na podstawie materiałów z badań terenowych).....	265
Тетяна Куцир Рослинні мотиви у оздобі верхнього сукняного народного одягу Бойківщини, Підгір'я та Опілля у першій половині ХХ ст.....	283
Любов Бурковська Українські ікони з історією ХІV–ХІVІ ст.: тематика, закономірності та принципи побудови.....	292
Оксана Шпак Іконографічні джерела гуцульсько-покутських ікон на склі ХІХ – початку ХХ століття.....	305
Оксана Годованська Відпочинок радянських вчителів на Бойківщині.....	318
Informácie o autogoch.....	329

ХУДОЖНЄ ДЕРЕВО ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ: СУЧАСНІ ФУНКЦІЇ

WOODEN ARTWORK OF TRANSCARPATHIAN HUTSULSHCHYNA: MODERN FUNCTIONS

Abstract. The article provides the analysis of expedition materials obtained and registered in Rakhiv district in 2016. Wooden artworks of the 21st century are contrasted with the artworks of 19th–20th centuries. Function, assortment and décor of this kind of traditional Ukrainian artistic creativity typical for recent decades were empirically stated. The article also discusses prospects of their transformations according to the law of tradition. Special attention is paid to the local peculiarities of the aesthetic design of folk and professional construction (church, housing, small buildings) as well as to the specificity of applied art products and souvenirs.

Key words: carving, décor, wood, church, function, Hutsul region, Zakarpattia.

Художнє дерево — різногабаритні вироби з придатних для обробки порід деревини, виготовлені народними майстрами або професіоналами з академічною освітою і призначені для естетичного облаштування архітектурних споруд та інтер'єру чи для використання їх власником особисто.

Термін «художнє дерево» у наукову практику ввів професор М. Станкевич. Всупереч окремим колегам-скептикам, це поняття усталилось у колах дослідників, особливо після виходу його монографічного дослідження «Українське художнє дерево XVI–XX ст.» у 2002 році¹. Дефініція явища стосується широкого творчого діапазону: архітектурного оздоблення, культових та обрядових предметів, усього обладнання житлових і громадських споруд, посуду, начиння, знарядь праці й предметів господарського призначення, різноманітних особистісних речей, музичних інструментів та іграшок. Автор статті охоче послуговується цим словосполученням, оскільки іншого лаконічного й влучного виразу годі віднайти, за що сердечно дякує своєму Вчителю у царині науки світлої пам'яті професору Михайлу Станкевичу.

Художня обробка дерева знайшла місце у теслярстві, столярстві, бондарстві, різьбарстві та найвиразніше щодо кількісного і якісного вимірів декору проявилась у двох видах оформлення — профілюванні й різьбі. Для таких прикрас застосовується відповідний інструментарій, техніки обробки матеріалу й виготовлення предмету, технологічні прийоми оздоблення. Результатом усього процесу художньої обробки стає виріб: прикрашена зі смаком утилітарна річ чи лише фрагментарно орнаментована профілями, а то й різьбою поверхня габаритної конструкції. У визначенні ознак художнього дерева оздоблення є основним маркером й, водночас, своєрідним індикатором інтенсивності викорис-

¹ Станкевич М. Є. *Українське художнє дерево XVI–XX ст.* Львів 2002. 479 с.

таня профілів і різьби, а його художня мова характеризує вправність майстра, відповідно свідчить про якісний рівень побутування декору у досліджуваній локації.

Однією із важливих засад виготовлення художнього дерев'яного виробу є доцільність. Упродовж існування створеного об'єкту його основне призначення може змінюватись під впливом побутових, соціальних, економічних ба навіть релігійних і політичних реалій. Наприклад, у **побутовій функції** важливі захист людини від дії зовнішніх чинників на неї (див. Табл. 1). Таке призначення мають зокрема будівлі. Також вона передбачає доволі широкий перелік засобів, які полегшують щоденне буття людини: транспорт, інструментарій, меблі, начиння тощо. Окремі дерев'яні предмети, створені для їх використання в релігійній та соціально-побутовій обрядовості, несуть **обрядово-звичаєву** функцію². Атрибутами певних обрядів можуть бути як габаритні монументальні Розп'яття, так і невеликі свічники-трійці та інші речі. Основним рушієм їх поширення є *требна, меморіальна й навіть оберегово-магічна необхідність*. Утім, діапазон функцій художнього дерева не обмежений лише утилітарністю (корисністю й зручністю), де практичними ознаками головно є побутова й обрядова вжитковість, а й іншими функціями, оскільки воно належить до таких сфер людської діяльності як освіта і мистецтво³.

Названі дві галузі людської зайнятості суспільства є настільки питомо важливими, що часто тільки вони стають синонімом поняття культури, оминаючи інші галузі — промисловість, господарство, армію тощо, тобто весь результат відтворення форм життєдіяльності людства. У структурі «багатопризначення» (поліфункціональності) художнього твору його практицизм тісно переплівся із навчанням і творінням (освітою та мистецтвом), відобразившись у формі світоглядно-чуттєвих дуалістичних функцій: *пасивних (пізнання, вираження)* та *активних (оцінка, навіювання)*. Тому відповідно дерев'яний твір містить також **пізнавальну (когнітивну), виражальну (імпресивну), оціночну (естимарну), інспіративну (орективну, навіювальну) функції**. У кожній з них відчутною є об'єднанча їх **мистецько-естетична функція**, яка сприяє *освітньо-виховній практиці й активізує презентаційно-культурне (показове, демонстративне) та рекреаційне призначення*. Метою першого є *формування смаків, збагачення світоглядних переконань, знань для нових форм творчості (гносеологічна й евристична функція)*, а *культивування творчих здібностей*, що збагачує мистецтво новими напрямками, осередками, діяльністю майстрів, відповідає **суспільно-перетворювальна (катарсично-компенсаторна) функція**. Й справді, участь у спогляданні будь-якого виду мистецтва очищує (катарсис), компенсує рутинність своєю святковістю (релакс), захоплює (нумінозність) та сприяє розвазі (насолада). Відповідно процес створення художнього виробу майстром та поціновува-

² Федорчук О. Головні функції бісерного декору народної ноші українців. In: *Народознавчі зошити*, 2013, Вип. 4, с. 648-659. <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2013-4/12.pdf> (16.09.2017).

³ <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10742/> (16.09.2017);

<http://referat-ok.com.ua/kulturologiya-ta-mistectvo/funkciji-mistectva> (16.09.2017);

http://stud.com.ua/37380/etika_ta_estetika/osnovni_funktsiyi_mistetstva (16.09.2017).

Таблиця 1. (публікується вперше)

**ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ:
ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ та ПОХІДНІ від них ПРИЗНАЧЕННЯ ВИРОБУ З ДЕРЕВА і їх
ВПЛИВ НА ЛЮДИНУ**
(уклав О. Болюк)

ПОБУТОВА ФУНКЦІЯ:	ЗАХИСНА (покращує умови життя) УЖИТКОВА (покращує умови праці й урізноманітнює дозвілля)
ОБРЯДОВО-ЗВИЧАЄВА ФУНКЦІЯ:	ТРЕБНА (є атрибутом релігійно-обрядового канону) ПАМ'ЯТНА=МЕМОРІАЛЬНА (є символом релігійного та звичаєвого обряду) ОБЕРЕГОВО-МАГІЧНА (є знаком вірувань і звичаїв)
СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ:	ЕТНІЧНА (демонструє локальні особливості завдяки специфічності у назві, формі (конструкції), декорі виробу) СТАТЕВА (ГЕНДЕРНА) (поділяє пріоритетність у користуванні певним асортиментом виробів) РЕЛІГІЙНА (вказує на приналежність до деномінації через особливості символіки) СТАТУСНА (атрибутує рід основних занять й відображає класовий, сановий, становий поділи)
МИСТЕЦЬКО-ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ:	
пасивні (інертні функції) — наслідування (мімесіс):	
• функція пізнання (когнітивна) — <u>повідомляє про стан</u> → → пізнавально-евристична (дає знання та просвітлює) → художньо-концептуальна (аналізує стан явища) → естетико-виховна (формує цілісну особистість)	
• вираження почуттів (імпресивна) — <u>підкреслює вираження почуттів (експресивність)</u> → → суспільно-перетворююча (катарсично-компенсаторна): катарсична (очищує від рутини); компенсаторна (спонукає релакс); нумінозна (емоційно захоплює); гедоністична (несе насолоду, розважає) → естетико-виховна (формує орієнтири у творчості)	
активні (імпульсивні) — спонукування:	
• оціночна функція (естимарна) — оцінна (аксіологічна) — <u>виражає ставлення до когось/чогось</u> → → інформаційно-комунікативна → презентаційно-культурна → пам'ятко-охоронна (повідомляє, спонукає до спілкування) → естетико-виховна (формує цілісну особистість)	
• нормативна — <u>спонукає щось зробити</u> → → [див. призначення оцінної (аксіологічної) функції — нормативна дублює її]	
• навіювання почуттів (орективна = замовна) — <u>зобов'язує (обіцяє) щось зробити</u> → → декларативна («демонструю ось це!») → символічна → сугестивна=навіювання (впливає на підсвідоме і психіку) → естетико-виховна (формує цілісну особистість) → передбачення («кассандрівське начало»): випереджувально-просвітницька; естраполяція вірогідності продовження існуючого → магічна — [див. призначення зобов'язань щось зробити (обіцянка) — магічна дублює їх]	

чами його творчості означений **гедоністичною функцією**, яка полягає у потребі відчутти красу творцем і глядачем, отримати сатисфакцію творчого імпульсу. Утворений предмет як наочний результат емоційно-психологічного задоволення митця відображає бачення світу автора, а отже тут демонструється наслідок **художньо-концептуальної функції**. Коло шанувальників творчості однієї людини, осередку, манери чи напрямку утворює **сугестивна функція**, яка навіює певні переконання, вподобання, наслідування у їх прихильників.

Наскільки твір є важливим у духовному й матеріальному аспектах для автора, краю, суспільства, тобто визначенням цінності реалії, займається **аксіологічна функція**. Близькою до неї є **символічна функція**, що проявляється завдяки ідентифікації виробу як одного із основних архетипів будь-якого суспільства — Дому (сім'ї, родини, країни, етносу, держави), як оберегово-магічного атрибута та шанувально-пам'ятного знаку, що, з одного боку, дублює обрядово-магічну функцію, з іншого — єднає її з творчістю у вигляді знакового декору, орнаменталізації реалії. Тут важливо не оминати **інформативно-комунікативну функцію**, яка сприяє обміну змістами суб'єктивних переконань.

Комплекс перелічених функцій спроможний сформувати інший прояв — **передбачення** розвитку мистецтва як **функції прогнозування**, важливої для однойменного теоретичного методу. Перелічені функції художнього твору є універсальними, всезагальними, оскільки історично сформувались та побутують на будь-якій території, де присутня життєдіяльність людства. Межею функції дерев'яного художнього виробу стає фізична руйнація предмету або в окремих випадках — заміна одного призначення іншим.

Звісно, кожна історична епоха у розвиток художнього дерева вносила свої акценти, які визначали пріоритетні напрямки промислу й асортимент продукції. Варто хоча б згадати, що після складних 1990-х рр., позначених уже вкотре відродженням незалежної України на політико-економічній карті світу, в країні надалі розвиваються або видозмінюються давні традиційні ремесла. У роки радянського режиму деревообробний промисел існував у формі художнього (сувенірного) цеху меблевих комбінатів та дрібних спілчанських осередків. Основним напрямом тогочасного виробництва була меблева і сувенірна продукція. Громадські будівлі оформляли у вигляді «червоних кутків», актових зал клубів, будинків і палаців культури, закладів харчування, урочистих кімнат дошкільних та шкільних закладів тощо.

Підтвердження тези «віяння епохи» і перевірки сталості функцій художнього дерева, пошуку новітніх форм його використання послужило основною мотивацією експедиційної виправи автора статті та його колег Олени Козакевич, Олени Федорчук, Оксани Шпак — працівників відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України. На експериментальному рівні було обстежено ужиткове мистецтво Рахівщини. Стратегія ознайомлення з особливостями місцевого художнього дерева, як давнього, так і сучасного — виробів, виготовлених вже у пострадянський час, передбачала фіксувати експонати музеїв, збірки ет-

нографічних, краєзнавчих кутків навчальних закладів, бібліотек, колекції приватних осіб, а також оглядати споруди у містобудівельному середовищі. Адже у науковій літературі ще недостатньо ґрунтовно зафіксовано, дано аналітичну оцінку й зроблено спроби прогнозувати розвиток деревообробного промислу українців у майбутньому. З'ясування цих просторово-часових критеріїв народної творчості дозволить ефективно використовувати природний ресурс, місцевий мистецький потенціал та вирішувати інші важливі питання українського соціуму, зокрема культурного й господарсько-економічного.

Отож, мета статті — оприлюднення результатів обстеження художнього дерева зі стислим аналізом сучасних функцій творів. Зібраний матеріал представляє галузь архітектури (народну і професійну), декоративно-ужиткове й образотворче мистецтво, етнографічні відомості, діяльність музейництва. Хронологічні межі виробів в основному припадають на кінець XIX – поч. XXI ст. і лише в окремих випадках відносяться до XVIII століття. Територіальний обшир цієї короткотривалої (30 серпня — 2 вересня 2017 р.) наукової експедиції обмежений частиною сучасного Рахівського р-ну Закарпатської обл. населеними пунктами, розташованими неподалік районного центру: Кваси, Білин, Розтока, Видричка, Богдан, Бребоя, Луги, Костилівка (Берлибаш) і Ділове, а також Ясінянського осередку з населеними пунктами Ясіня, Лазещина.

Практично кожен обстежений дерев'яний виріб містить сталі функції художнього твору: *когнітивно-евристичну (пізнавально-ідейну), художньо-концептуальну, естетико-виховну, суспільно-перетворювальну, інформаційно-комунікативну, сугестивну, декларативну і символічну*. Була спроба побачити новітні функції художнього дерева серед мистецьки оформлених предметів 2000-2017-х рр., а також у збережених давніх творах, виготовлених до сер. XX ст., й відносно нещодавніх виробів середини — кін. XX ст. радянського періоду.

Розгалужену типологічну групу українського художнього дерева становлять житлова й культова архітектура та важлива його складова — облаштування інтер'єру. Як відомо, у червні 2013 р. один із гармонійних українських храмів — церкву Вознесіння Господнього, т. зв. Струківську, зі смт. Ясіня внесено до реєстру світової спадщини ЮНЕСКО. Ця подія розширила поліфункціональність пам'ятки: окрім використання її для богослужінь греко-католиками і православними почергово; емоційно-чуттєвих захоплень глядачем (нумінозності) її злагодженими пропорціями, фотографуванням, змальовуванням художниками та іншими проявами гедонізму, естетико-виховним унаочненням українського генія, — церква несе **презентаційно-культурну (демонстративну)** місію на міжнародному рівні, що ствердно можна вважати її новітньою функцією, похідною від усталених декларативної та *інформаційно-комунікативної*.

У селі Ділове, утвореному із поселень Требушани і Білий Потік, збереглася ще старша за Струківську і не менш цікава за неї пам'ятка архітектури — церква Різдва Пресвятої Богородиці 1750 року⁴. Згідно з пе-

⁴ Сирохман М. *П'ятдесят п'ять дерев'яних храмів Закарпаття*. Київ 2008, с. 79, 88.

реказами, попередній храм, який згорів у XVIII ст. від удару блискавки, стояв дещо вище сучасного. Існуючу будівлю неодноразово ремонтували, періодично замінювали гонт на дахах, реставрували у 1970-1971-х рр.⁵ Окрім злагоджених пропорцій основних мас будівлі пам'ятка доповнена декором: ступінчастими профілями на вінцях брущатого зрубу, кожухуванням надопасань гонтами, які у нижній частині мають округлі закінчення, профілями карнизів та вітрових дощок ганків у вигляді різноманітних хвильок, подекуди з отворами у них. Виїмчаста різьба оздоблює лише арочний портал бабинця трьома смугами «жолобків», які направлені назустріч одна одній. Залишена поміж різьбою поверхня нагадує короткі динамічні хвильки. Подібний прийом, однак з іншими композиційними схемами, спорадично зустрічається на одвірках церков багатьох етнографічних районів Західної України, наприклад, Бойківщини, Буковини⁶. Тобто дві пам'ятки представляють збірний образ місцевої школи народного будівництва, що свідчить про універсальність певних архітектурно-декоративних маркерів краю й, водночас, кожна з них має специфічні ознаки.

Серед прикладів вдалої сучасної церковної архітектури, що відтворює давні будівельні традиції, варто назвати храм Христа-Царя у с. Луги, збудований за проектом архітектора Михайла Кравчука у 2010 році. Зведений на пагорбі зрубний храм диспонує сталими ознаками гуцульської школи будівництва — хрещатий у плані, середохрестя увінчане високою восьмигранною банею. В архітектурному задумі стосовно новітніх доповнень до основних функцій — **побутової** та **обрядово-звичаєвої** — можна віднести зміни інсоляції приміщення (**функція освітлення**). Причілок будівлі має велике вікно, крізь яке сонячні промені потрапляють в інтер'єр, інтенсивно освітлюючи його. Такий прийом реалізовано на протигагу давнім храмам, де одною із важливих ідей було навіювання містичної напівтемряви з акцентом на освітлення вівтаря з підкупольного простору середохрестя церкви.

В інтер'єрі церкви Різдва с. Ділове збережено фігурний виріз між бабинцем (притвором) та навою (нефом) у вигляді стрілчастих вирізів. Важливо зауважити, що така топографія оформлення є унікальною не тільки для дерев'яних храмів північної Мараморощини, а й для усіх церков Закарпаття. Подібні профілі арок-переходів зустрічались подекуди у церквах Слобожанщини ще до їх знищення більшовиками в 1930-х рр.⁷ Стрілчастий виріз, але не як профіль, а площинно-рельєфний різьблений елемент, у західноукраїнських церквах найчастіше зустрічається в оздобленні надпоріжника порталу бабинця й знаний як «ослиний хребет». Цей мотив оздоблення поширився у пізньоготичний період і, як архітектурно-декоративна репліка, трапляється навіть у культових бу-

⁵ *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 2.* Киев 1985, с. 195.

⁶ Архів Інституту народознавства НАН України, ф. 1, оп. 2, од. зб. 430, 84 с. Болюк О. Експедиція на Буковину, 1996; Сулик Р. *Дерев'яне церковне будівництво на Стрийщині.* Львів-Стрий 1993, іл. 48.

⁷ Таранушенко С. А. *Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України.* Київ 1976. 335 с.

дівлях XVII-XVIII століття. У церковному будівництві пізнішого часу стрілчасті профілі різноманітних масштабів оздоблюють вітрові дошки, карнизи, отвори голосників дзвіниць, а серед облаштування храму зустрічаються на церковних шафах, іконостасах, казальницях. Унікальність використаного оздоблення у згаданій церкві окреслюється топографічно, відповідно важливими функціями тут стають **нормативна** (використано нетиповий мотив декору) й **декларативна** (тобто як констатація, що тут теж вжито саме цей мотив).

Прикладом сучасного стану (**оціночна функція**) оформлення церковного інтер'єру є головний престол у цій же церкві с. Ділове. Його автором є різьбяр Микола Матчук, який разом із викладачем мукачівського технікуму Ігорем Луценком створили іконостас у 1994-1995-х рр. Орієнтовний період створення головного вівтаря позначений кін. ХХ — поч. ХХІ століття⁸. Престол є реплікою кам'яних вівтарів ранньохристиянського періоду, яким властиві, окрім центральної тумбоподібної конструкції з антипедіумом, невеликі колони-паракітонії по кутах. У цьому випадку опори, що тримають горизонтальну стільницю-менсу, виточені спіральними напливами навколо основного стрижня. Завдяки такій гвинтовій формі колони називають ще «соломоновими стовпами», які, згідно з біблійними переказами, були у Храмі Соломона. Рельєфне різьблення завитків, винограду, а також християнської символіки Віри, Надії, Любові у вигляді хреста, якоря та Чаші (замість серця) виконано бездоганно, що свідчить про професіональну вправність майстра.

«Соломонові стовпи» обрамляють бічний вівтар «Богородиця Одигітрії» у церкві Святого Духа 1992 р. побудови у с. Видричка авторства місцевого майстра Шорбана Юрія Васильовича (1970-х рр. нар.)⁹. Дерев'яна конструкція увінчується гранчастим балдахіном з імітацією неоготичних архітектурних деталей. Наприклад, цибулясті дармовиси нагадують хрестоцвіт храмів готики. Бічний вівтар містить розквітлі хрести без косоного супеданеума, який властивий хрестографемі православних вірян. Варто відзначити, що поєднання західної та східної мистецької традиції християнства — факт, що доволі часто трапляється у церковному мистецтві Західної України.

Іншим прикладом сучасного оформлення дерев'яного церковного облаштування є ручний (цілувальний, благословляючий) хрест, виготовлений майстром-різьбярем зі с. Богдан (респондент не пригадав прізвища. — О.Б.). Поверхня православного типу хреста із рельєфно різьбленою фігурою Розп'ятого Христа оздоблена мотивами тригранно-виїмчастої різьби, в основному «сяйва» і «змійки», із вкрапленням червоних бісерин, що треба означити як результат **сугестивної функції (навіювання)**. Давнім ручним хрестам із виїмчастою різьбою властиві мініатюрні зображення з ретельним їх виконанням. У хрестів такого

⁸ Інформатор: вчителька Загальноосвітньої середньої школи у с. Ділове Юркуц (Годван) Світлана Юріївна, 1963 р. н., народ. у с. Ділове. (Записано 1 вересня 2016 р., с. Ділове Рахівського р-ну Закарпатської обл.).

⁹ Інформатор: протоієрей Шафар Василь Васильович, урод. 1 січня 1971 р., 23 роки на парафії церкви Георгія Подібногося у с. Видричка.

типу простежується тенденція: чим пізнішим часом датується виріб, тим його оздоблення стає стриманішим, не таким вишуканим та багатим. Не є винятком також хрест із церкви у с. Видричка (**художньо-концептуальна функція**).

Інша дерев'яна церква у с. Ділове належить Московській патріархії, відповідно місцевий парох не дозволив фотографувати церковні предмети. Навіть у розмові з отцем стало зрозумілим, що він, як представник агресивно-чужого для українців віросповідання не цікавиться щоденним життям своєї пастви. Через заборону не вдалось також оглянути ікону св. Миколая Чудотворця середини XVIII ст., перенесену сюди з іншої церкви. Як припускає краєзнавець Василь Попович, вона потрапила у Ділове, ймовірно, з українського села, що тепер у межах Румунії¹⁰.

Таким чином, на основі сталих **художньо-концептуальної й оцінної (аксіологічної) функцій** та, особливо, «кассандрівського начала», екстраполюючи реальний стан художнього дерева, можна передбачити, що сучасне сницарство знаходиться на етапі реверберації, тобто залишкових проявів художніх цитат, реплік, наслідувань мистецьких стилів і напрямків минулого. А отже, серед дерев'яного церковного обладнання обумовленої території інтенсивного виникнення новітніх функцій кардинальних змін цього художнього явища поки що не виявлено.

Придорожній хрест неподалік церкви св. ап. Петра і Павла 1860 р. у с. Ділове є прикладом таких християнських пам'ятних знаків на Закарпатті. Їх місцева особливість полягає у намальованому на металі значного розміру Розп'ятті з невеликими фігурками Пристоячих — Богородиці та Івана Богослова у молитовних позах. Частим увінчанням такого типу хрестів є арочний дашок, також виготовлений з жести та доповнений вирізаними з неї елементами. У даному разі — з гронами винограду, гірляндами, пташками і саявом.

Принагідно зауважимо, що у Рахові на одній з його центральних вулиць негативно вражаючим стало дисонуюче поєднання сакрального і профанного: відразу позаду хреста з Розп'яттям у павільйоні велась торгівля продуктами. Тобто сучасна функція придорожного хреста місцевим населенням трактується як оберегова (?) чи соціальна — така, що сприяє торгівлі (?).

Характерною ознакою 1970-1980-х рр. дерев'яного житлового будівництва регіону було покриття стін екстер'єру невеликими дощечками з метою утеплення житла й захисту від зайвої вологи (**захисна функція**). Цей захисний матеріал місцеві мешканці називають «піками» (на Воловеччині — «шинглями»). Згідно з інформацією місцевого респондента Шорбана Івана (1957 р. нар. у с. Луги), «піки» бувають «шістірки», «восьмірки», тобто маркування проводиться відповідно до ширини дощечки: 6 та 8 см. Колені спеціальною сокирою заготовки («дошкаре» — дошки з деревини, спиляної за метр від основи кореня) з ялиці обробляли вісним ножом на верстаку, т. зв. «стільці». Стіни жител в околиці крили «піками» у 1980-х рр. Знанням місцевим майстром був народний

¹⁰ Попович В. *Храми Рахівщини*. Ужгород 2013, с. 73.

тесля Сухан Микола (роки життя інформатор пригадати не зміг. — О. Б.). У с. Розтоки хати ставили теслі Попович Василь (1890-1945), Павлюк Дмитро (1922-2013), Грогола Петро (1935-2015). Таких будівель на теперішній час зберіглося ще чимало. Вони не мають високої художньої цінності, однак, як показник певних естетичних локальних уподобань окресленого періоду, зазвичай пізніших нашарувань екстер'єру житла, усе ж представляють мистецтвознавчий інтерес.

Особливо вишукано виглядають поверхні з «піками» у будинках, на фасаді яких присутні додаткові пластичні дерев'яні елементи. Так, наприклад, у хаті першої пол. ХХ ст., що у с. Луги, «піки» слугують своєрідним рельєфним тлом для профільованих стовпців і парапету галереї входу. Іншим прикладом є вже згадана Струківська церква у Ясіні, підопасання якої також «піковане».

Облаштування житлового інтер'єру у населених пунктах Рахівщини переважно зберегло традиційні функції. Основний асортимент авторського умеблювання кімнат залишився той самий, що й у минулому столітті: ліжка, шафи, комоди, а особливо рами для картин та фотографій. Серед оформлення художнім деревом хатніх приміщень у високогірних селах Закарпатської Гуцульщини окреме місце займають настінні картуші-основи для рогів впольованих диких тварин. Цей місцевий колорит мисливства проявився не тільки у різьбленому дереві, а й у комедійно-сюжетних малюнках на склі, олеографічних відбитках «Похорон мисливця», «Воскреслий охотник», датованих щонайпізніше першою третиною ХХ ст. Рами картин оздоблені рельєфними різьбленими листочками дуба, гілочками на тлі кори. По-іншому їх виготовляють зі шматків дерева, ледь обробляючи поверхню, щоб природні кривизна й текстура залишились для огляду. Зустрічаються подібні мотиви у картушах для рогів. Вони лишень закомпоновані навколо центрального щита. Інколи для довершеності образу вирізують з дерева голову косулі, примонтовуючи до об'ємної фігурки справжні роги впольованої тварини. У таких виробках відчутні віяння періоду масового виготовлення сувенірної продукції у 1970-1980-х рр., відповідно переважають **художньо-концептуальна, суспільно-перетворювальна, інформаційно-комунікативна**, і, що важливо, **соціальна, нормативна та сугестивна функції**.

Доволі оригінальною формою садибною та ландшафтною архітектури стали моделі житла з ознаками місцевого будівництва авторства Василя Зварича. Основа моделі — «стіни», які повторюють у менших масштабах хатні зруби. На головному фасаді прорізані дверні та віконні отвори, які натякають на аналогічну дво-, трикамерність місцевого житла. Силует даху властивий для гуцульських хат. Такі моделі Василь Зварич виготовляє для оформлення подвір'я як надбудов для криниць. Окрім основної **побутової функції** тут стають важливими **естетико-виховна, декларативна, інформаційно-комунікативна практична**.

Пощастило познайомитись з народним майстром архітектурних моделей та його роботами зі с. Білин — Папарігою Василем Миколайовичем (1928 р. нар.). Щорічні етнофестивалі краю мають можливість презентувати роботи цього творчого старожила. Відзначу, що моделі

житла вдаліші, ніж церков. У міні-житлах збережені особливості локального будівництва та доповнено фігурками народних типажів. На фасадах моделей церков відобразився творчий імпульс автора, його своєрідна інтерпретація, яка інколи видається надмірною. Площини конструкцій дещо перевантажені барвистістю та рясністю декоративних елементів, а тому в роботах відчуваються ознаки кітчю. Крім виготовлення моделей білинський майстер пробував себе у живописі. Пропонуємо українським музейникам звернути увагу на творчий доробок цього майстра щодо їх тимчасової експозиції, або навіть розглянути можливість закупівлі окремих виробів для музею, оскільки вони відображають **соцільну, пізнавально-евристичну, суспільно-перетворювальну функції**, й очільну з них — **катарсично-компенсаторну** як одну із складових **рекреаційної функції**.

Зразки сучасної монументально-об'ємної пластики локалізуються біля доріг, на території рекреаційно-відпочинкових комплексів, доповнюють фасади торгівельних будівель. Так, мандрівників через с. Кваси вітає різьблена постать гуцула у народному вбранні, виготовлена з суцільного стовбура і кореня. Щодо пошуку автором креативності немає жодних сумнівів. Насторожує нехтування майстром локальними віруваннями й будівельною магією, адже суворо заборонялось зводити з деревини споруду таким чином, щоб «молодший» кінець (тобто верхів'я стовбура) був закопаний у землю, а «старший», з корінням, її увінчував. Тобто цей виріб, окрім інших, проявляє ще й **символічну (магічну) функцію**, до слова, виразно негативну.

Об'ємна скульптура Рахівщини трапляється також в інтер'єрі. Прикладом оформлення відпочинкового середовища монументальною різьбою по дереву є Готельно-туристичний комплекс «Ось вам!» у с. Богдан. Зазвичай це зображення людських типажів. Віртуозність різьби вказує на руку професійного майстра. Проте у місцевих респондентів так і не пощастило довідатись дані про автора.

У Рахові площинне художнє дерево представлено в авторському музеї майстра-віртуоза гуцульської різьби Юрія Павловича. Немає потреби детально аналізувати кожну роботу цього митця, адже є вже виданий альбом його творів¹¹. Додам лишень, що це один із небагатьох прикладів гідного представлення доробку різьбяра за його життя. Отож, такий осередок містить, як і неодноразово згадувана Струківська церква, **презентаційно-культурну функцію** на міжнародному рівні.

У поле дослідження також потрапляли давні вироби художнього дерева та стан їх збереження. Ознайомившись зі збірками місцевих клубів, пришкільних музеїв, краєзнавчих збірок бібліотек, потрібно наголосити на задовільному їх експозиційному представленні, наскільки це можливо в тих умовах. Щоправда, частина предметів потребує швидкого реставраційного втручання через ушкодження шашілем. Цінними для вивчення народного побуту, етнографії, народного мистецтва є вироби, на яких зафіксовано принаймні ініціали автора, а то й рік. Не секрет, що це поле-

¹¹ Григорук А., Масляник О. *Юрій Павлович: Сповідь душі*. Львів 2014. 96 с.

гнує детальну атрибуцію предмету. Такі колекційні речі набувають ознак нових функцій — **презентаційно-культурну** та **рекреаційну**, втрачаючи **побутове** й в окремих випадках — **обрядове призначення**.

За останні два десятиліття в Україні виникла доволі значна кількість рекреаційно-відпочинкових комплексів, у межах яких експонуються давні побутові вироби, мистецькі твори. З одного боку, такому явищу можна тільки порадіти: адже збережено від цілковитого руйнування безліч прикладів матеріальної культури. З іншого — колекціонери з поглядом поспішного збирача старожитностей руйнують тонкий прошарок атрибуції виробу, а саме — його провенанс. На жаль, під час вилучення предмету у його первісного власника збирач рідко цікавиться, а то й не цікавиться взагалі, хто виготовив, коли саме, за яких обставин і таке інше, тобто не проводить опитування, яке для паспортизації пам'ятки є вкрай важливою умовою достовірної атрибуції. Тож збирачі такого ґатунку свідомо стають «генріхами шліманами», які знищують найтонший і найважливіший культурний прошарок-«Трою» кожного виробу.

Наприклад у с. Кваси знаходиться збірка приватного колекціонера Ретісника Івана Івановича (1964 р. нар.) який згромадив доволі цікаву колекцію, проте вона, на жаль, не впорядкована. Брак місця, а головню музейницького досвіду, негативно впливають як на кожен давній предмет, так і на збірку загалом. Тут очільною функцією може бути **декларативна**, тобто демонстрація приватної збірки з гаслом «ось є в мене таке!» на шкоду **естетико-виховному призначенню**.

Шанобливо зберігають, естетично презентують давні вироби в «Колибі-музеї», що в урочищі Бутин біля с. Ділове. Тут тематично згруповані та широко представлені давні побутові речі місцевого населення на усіх можливих для експонування площах інтер'єру, а щонайбільше — на похилих площинах наметоподібних стель. Відсутність на виробих інвентарних номерів переконує, що провенанс та атрибуція кожного зібраного предмету не ведеться, а отже така збірка применшує свою цінність. Тому назва осередку як «музей» повноцінно і функціонально не виконує свого призначення.

Натомість показані працівниками культури (бібліотекарями, краєзнавцями, вчителями) записи, які відображають місцевий мистецький, етнографічний колорит, посилюють науковий інтерес в **інформативно-комунікативному, пізнавально-евристичному** й **естетико-виховному** сенсах. Цікаво виглядають оформлені альбоми, у яких, крім давніх світлих — ще одного джерела інформації, ретельно записано місцевою говіркою назви предметів. Так, «колотівкою» тут називають маслобійку із товкачем-«жбталовом». На Галицькій Бойківщині колотівкою є пристрій із зубцями, виготовлений із верхівки смереки для миття картоплі чи м'яття пюре. Натомість цей пристрій тут називають «кулешар».

Інколи у таких міні-музеях трапляються вироби, які є досить рідкісними і мало вивченими. Так, у пришкільному краєзнавчому музеї с. Ділове вдалось зафіксувати вимірювальний пристрій із нанесеними на його площини зображеннями, що нагадують календарно-астрономічні позначки.

Підсумовуючи, варто наголосити, що сучасні функції художнього дерева Рахівщини практично залишилися незмінними відносно призначень у минулому. В окремих випадках їх використання здобуло ширшого, місткішого звучання. В умовах інтенсивного зростання рекреаційно-сервісного сегменту української економіки, зокрема на території Східних Карпат, давні традиційні реалії набувають важливості їх демонстрації туристам як один із проявів місцевого етнографічного колориту. Тобто поступово побутово-утилітарна функція, що є однією із основних, відмирає, натомість їй на зміну приходить **презентаційно-культурне й рекреаційне призначення**.

**LEMKOVIA, BOJKOVIA, RUSÍNI –
dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra**

Tomus VII. Časť 2

Editori:

Michal Šmigel', Bohdan Halczak, Roman Drozd,
Stefan Dudra, Olena Kozakevych

Formát B5, rozsah 332 strán, náklad 100 kusov

Prvé vydanie

Banská Bystrica 2018

Vydala:

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
vo Vydavateľstve Univerzity Mateja Bela – BELIANUM
Edícia: Filozofická fakulta

Tlač: EQUILIBRIA, s.r.o.

ISBN 978-80-557-1511-7